

natprosječno naobraženim i toliko sposobnim da je na temperamentan način uspijevao izvući prevagu u raznim govorničkim dvobojima.

Budući da su razne hrvatske pokrajine bile odvojene od matice, pitanje sjedinjenja uvijek se nalazilo na dnevnom redu uvjerenih pravaša. U tom kontekstu Kumičić je bio pogodna osoba za izražavanje pravaške politike hrvatske integracije. Tako je on po rođenju Istranin (Brseč), dak u Rijeci, Kopru i Zadru, profesor u Splitu, sudionik 1878. godine u okupaciji Bosne, žena mu je bila Varaždinka, a izborne uspjehe (i neuspjehe) doživljavao je u zlatarskom i brodskom izbornom okrugu.

Kumičićeve govore priredio je akademik Dubravko Jelčić. Ukupno je predočeno je 29 govora. Od toga se 25 govora odnosi na saborske nastupe, 2 na agitaciju unutar pravaške stranke, a po 1 govor vezan je uz sudsku obranu, odnosno javni skup u povodu 70. godišnjice života Ante Starčevića. Na kraju je dodan i Kumičićev članak »Petar Zrinski i Franjo Krsto Frankopan i njihovi klevetnici«(311–397). Riječ je o britkom odgovoru jednom podvaljivaču koji je iz aktualnih protuhrvatskih pobuda poricao značaj Kumičićevog djela.

Uopće kod ove knjige treba naglasiti vrlo dobru koncepciju priređivača. Korisna su pojašnjenja (399–525) koja nam jasno i sažeto naznačuju uvjete pod kojima nastaju određeni govori. Osobni registar i tumač (525–554) kvalitetno su napravljeni jer čitatelj kod većine imena dobiva osnovne podatke o pojedinim osobama. Sve u svemu, djelo koje je za svakog ljubitelja retorike izvor stilski dotjerane riječi, a za povjesničare pokazatelj jednog od onodobnog načina izražavanja.

Stjepan Matković

DAMIR AGIČIĆ, Tajna politika Srbije u XIX. stoljeću, AGM, Zagreb, 1994., 148 str.

Knjiga Damira Agičića *Tajna politika Srbije u XIX. stoljeću* bavi se političkim planovima srpskih vladajućih krugova prema zemljama u njihovu susjedstvu polovicom 19. stoljeća. Polazeći od činjenice da se u tom vremenu u srbijanskim političkim krugovima pojavila misao o proširenju ondašnje male autonomne kneževine na susjedne nesrpske zemlje, Agičić je istraživanje usmjerio na tajnu politiku srbijanskih krugova, služeći se kod toga arhivskom građom Ilije Garašanina iz Arhiva Srbije u Beogradu i velikim brojem dosad neobjavljenih izvora i literature vezane uz tu temu. Ujedno je naglasio kako su dosadašnje ocjene o navedenoj problematici nepotpune i samo dijelom točne, jer se tumačenje značaja i dosega srbijanske tajne politike svodilo na objašnjenje da je to djelatnost za okupljanje južnoslavenskih naroda oko Srbije i za oslobođenje od turske vlasti, a osnovni je cilj – proširenje granica Kneževine Srbije na teritorij ostalih južnoslavenskih naroda – prešućivan. Budući da je Srbija provodila svoju tajnu politiku u krajevima nastanjenim slavenskim narodima u turskim pokrajinama, kao i u sjevernoj Albaniji, autor je svoje istraživanje usmjerio na djelovanje srpske politike u tim krajevima 40-ih i 50-ih godina XIX. stoljeća, odnosu Srbije prema događajima u Hrvatskoj i Vojvodini tijekom 1848./49. godinu, te organizaciji i ciljevima Garašaninove tajne organizacije za pripremu ustanka u Turskom carstvu. Uvod u problematiku tog istraživanja u Agičićevoj knjizi nalazimo u prvom poglavlju, koje ukratko govori o razdoblju vlasti ustavobranitelja, koji su nastojali uvesti ustavni poredak, slobodu trgovine i privatnog vlasništva, te ojačati seosku

samoupravu u Srbiji. Što se tiče vanjskopoličkih planova ustavobranitelja, Agičić među njima razlikuje tri struje: turkofilsku, rusofilsku i »neutralnu«, kojoj je pripadao i ministar unutrašnjih poslova Ilija Garašanin. Garašanin, sklon Francuzima i poljskoj emigraciji oko kneza Adama Czartoryskog, postavio je i temelje vanjske politike u svom Načertaniju iz 1844. godine. Taj dokument ima velikosrpski karakter, ali je široj javnosti postao poznat relativno kasno, tek nakon prvoga svjetskog rata, kad je Srbija stvaranjem zajedničke države s Hrvatima i Slovencima ostvarila neke od naznačenih ciljeva. Povjesničari su se tijekom prve Jugoslavije trudili dokazati da Načertanije ima jugoslavenski karakter, navodi u svojoj knjizi Agičić, a tek je Petar Šimunić 1944. detaljnijom analizom pokazao stvarno značenje ovog dokumenta. Na velikosrpski karakter Načertanije upozorio je 1961. godine Mirko Valentić, a beogradski je povjesničar Vasilije Krestić osamdesetih godina ponovno pokušao prikazati Garašaninov program kao jugoslavenski. Hrvatski povjesničar M. Valentić 1991. godine detaljno je usporedio plan koji je sastavio Čeh František Zach s Garašaninovim tekstom i jasno utvrdio, piše Agičić, da je srpski političar Zachov južnoslavenski program pretvorio u velikosrpski, te da su najvažniji ciljevi u Načertaniju bili širenje Srbije na Bosnu i Hercegovinu i dobivanje izlaza na more.

Što se tiče ostvarivanja planova spomenutih u Načertaniju, Agičić primjećuje da je do 1849. godine djelatnost srpske vlade više izgledala kao ispitivanje terena nego provođenje sustavne politike. Ti početni koraci slabije su poznati zbog malobrojnosti i nepouzdanosti postojećih izvora. Utvrditi se može da je Srbija jako proširila utjecaj u Bosni, pa i među hrvatskim stanovništvom, posebno zbog sukoba među katoličkim svećenstvom oko postavljanja biskupa Barišića. Neki su franjevci tražili pomoć u Srbiji, koja ih je iskoristila za svoje planove. Franjevac Toma Kovačević je, upozorava Agičić, prihvatio i srpsku nacionalnu ideju te kao povjerenik srpske vlade često putovao Hrvatskom i Dalmacijom. No, iako je u proljeće 1848. među kršćanskim stanovništvom postojalo raspoloženje za dizanje ustanka u Bosni, u kojoj je srpska vlada imala velik broj povjerenika, ustanak nije organiziran onako kako se očekivalo, uz pomoć srpske vlade, jer Kneževina Srbija nije bila dovoljno snažna da ratuje i u Bosni i u Vojvodini, europske su sile nastojale iskoristiti revoluciju za mirno preuređenje Turskog carstva, a u samoj Srbiji postojalo je unutrašnje nejedinstvo u vezi s tim pitanjem, ističe Agičić. Ujedno je napomenuo da je i snaga turske države bila velika da sama uguši ustanak. Stoga je srpska vlada bila prisiljena više skrenuti pozornost na događaje u južnoj Ugarskoj (31).

Agičić je ukazao i na postojanje tajnog društva u koje su ušli nacionalni djelatnici iz različitih sredina, a nastalo je u Beogradu 1844. godine. Jedan od glavnih organizatora društva bio je Matija Ban, a cilj njegova djelovanja je, po Agičiću, bio da se pod srbijanskim vodstvom južnoslavenski narodi oslobode turske vlasti i ujedine s Kneževinom Srbijom.

Osim Garašanina društvo su podržali i neki članovi Državnog savjeta, kao i knez Aleksandar, no ideje članova društva o oslobodenju od turske vlasti i ujedinjenju sa Srbijom razlikovale su se od Garašaninovih. On je, kao pragmatičan političar, u svom djelovanju nastojao iskoristiti članove društva, a zatim urediti odnose kako je njemu odgovaralo, napominje Agičić (36). Članovi društva bili su izloženi napadima da provode katoličku propagandu u Srbiji, a najveći protivnici bili su u redovima državnih službenika, sklonih idejama o »velikoj Srbiji«. Na čelu protivničke struje bio je J. S. Popović, načelnik ministarstva prosvjete. Djelatnost društva nakon 1845. godine, po Agičiću, nije poznata (39/40).

Posebno pitanje koje je autor razmatrao bilo je angažiranje srbijanskih političkih krugova u revoluciji u južnoj Ugarskoj. Agičić je ustvrdio da su srbijanski političari kontaktirali i s mađarskim i s austrijskim političkim krugovima, dok su kontakti s hrvatskim političkim rukovodstvom završili bez većeg uspjeha. Razlog tome autor vidi u općim političkim prilikama, te posebno u nemogućnosti da se usklade hrvatski i srbijanski politički pogledi. Dok se s hrvatske strane u navedenim događajima govorilo o okupljanju južnoslavenskih naroda na ravnopravnim temeljima i uz uvažavanje posebnosti pojedinih naroda, Garašanin i njegovi istomišljenici bojali su se da će izgubiti sve što je Kneževina Srbija do tada stekla. U vezi s aktivnim miješanjem Srbije u događaje u južnoj Ugarskoj Agičić napominje da se razlog ovakve politike može naći u interesu sprečavanja mogućeg

povratka Obrenovića na vlast u Srbiji, a i da se pomogne Srbima u ratu protiv Madara. Vojna je prisutnost Kneževine Srbije, zaključuje Agičić, ostavila traga u tome što je sve više Srba iz južne Ugarske i Trojedne kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije gledalo na Beograd kao na središte cjelokupnog srpstva (55/57).

Uz navedeno angažiranje srbijanske vlade u događajima u Monarhiji nije bilo zapostavljeno ni pitanje turskih slavenskih pokrajina. Agičić je upozorio na nekoliko projekata koje su sastavili tijekom 1848./49. godine Garašanin i njegovi bliski suradnici, a ti projekti jasno pokazuju želju da se stvori »velika Srbija«, pa makar i pod vrhovnim turskim suverenitetom. Po Agičićevu mišljenju, najznačajniji je projekt sastavio, vjerojatno u travnju 1848., srbijanski poslanik u Carigradu Konstantin Nikolajević, koji je odbacivao mogućnost ujedinjenja Srba pod austrijskom krunom, a predvidio je da će »srpsko vicekraljevstvo« osim teritorija Dušanova carstva obuhvatiti i Bosnu i Hercegovinu i Bugarsku, a i u nekim drugim planovima, upozorava Agičić, govorilo se o Bugarskoj i Albaniji ujedinjenima sa Srbijom. No, nakon svih tih neuspjelih pokušaja, ističe autor, Garašanin i njegovi suradnici počeli su stvarati tajnu organizaciju za promidžbu ustanka po slavenskim pokrajinama Turskog carstva i sjevernoj Albaniji (68–71). Uspoređujući izvore i mišljenja dosadašnjih istraživača o djelovanju tajne organizacije, Agičić je iznio tezu da su se težnje srbijanske vlade usmjerile na Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru, sjevernu Albaniju s izlaskom na Jadransko more, Kosovo i dijelove Makedonije i Bugarske. Tijekom vremena srbijanski su političari odustali od sjeverne Albanije i Bugarske te u svoje planove uključili južnu Ugarsku i dijelove Trojedne kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. U svom su nastojanju, misli autor, uspjeli djelomično, a za neke vode rat još i danas (77).

Spomenuta je organizacija za pripremanje ustanka u turskim pokrajinama i sjevernoj Albaniji bila pod rukovodstvom Ilije Garašanina, dok su mu suradnici bili Jovan Marinović i Toma Kovačević iz Bosne i Matija Ban iz Dubrovnika. I Kovačević i Ban, piše Agičić, bili su katolici, ali su prihvatili srpsku nacionalnu ideju (105). U rad tajne organizacije bili su uključeni viđeniji stanovnici, na primjer, trgovci, učitelji i svećenici, no tajna organizacija nije, po Agičićevoj ocjeni, ostvarila cilj zbog kojeg je stvorena. Tursko je carstvo u to vrijeme još uvijek moglo spriječiti odcjepljenje pojedinih provincija, a s druge strane, zbog velikosrpske usmjerenosti organizacija nije mogla privući pripadnike ncsrpskih naroda (106). Sličnu je politiku Garašanin vodio i kada je 1858. ponovno postao ministar unutrašnjih poslova, ističe Agičić, te je u to vrijeme počelo provođenje tajne politike prema Bosni, a osnovni je cilj te politike bio usmjeriti raspoloženje cjelokupnoga bosanskog naroda prema Srbiji. U vezi s tim Agičić je istaknuo kako je posebna briga srbijanskih krugova u Bosni, koji je po mišljenju Srba produžena ruka austrijske politike (109).

Zaključujući svoj rad, Agičić je istaknuo kako je politika srpskih političkih krugova od 1844. godine izrazito velikosrpska, s ciljem širenja teritorija Kneževine Srbije na područja pod turskom vlašću i njihovo uključivanje u srbijanski političko-pravni sustav. Tu je politiku počeo Ilija Garašanin i ona je početak srbijanskog imperijalizma, misli Agičić, koji u ovo vrijeme dobiva novi zahvat. Stoga ovo djelo možemo označiti kao značajni prilog daljnjem istraživanju srpske osvajačke politike, koja se nastavlja i danas.

Zlatko Kudelić